

Марија Покрајац, мастер историчар уметности, Београд, Србија
marijak059@gmail.com

УРБАНА ТРАНСФОРМАЦИЈА ИСТОРИЈСКОГ ГРАДСКОГ ЈЕЗГРА СРЕМСКЕ МИТРОВИЦЕ

Апстракт

Град Сремска Митровица, који данас чини конурбација насеља Сремска Митровица, Мачванска Митровица и приградско насеље Лаћарак, у прошлости је био антички град Сирмијум, једна од моћних и значајних престоница Римског царства. Иако као насеље баштини корене још из праисторије, Сирмијум почиње плански да се организује крајем 3. века нове ере. Вековима мењана, током педесетих година 18. века Сремска Митровица – од типично руралне средњовековне варошице – постаје град. Савремена Сремска Митровица сачувала је до данас све особине равничарског града, с архитектонско-урбанистичким обележјима барока у Војводини. У савремено доба, војвођански идентитет града се мења константним ширењем историјског градског језгра, што захтева перманентну сарадњу урбаниста и археолога. Њихова улога је изналажење решења које истовремено подразумева очување културног наслеђа и реализацију објеката значајних за функционисање свакодневног живота људи. Како ће бити истакнуто у раду, тај компромис често није постигнут. Циљ овог рада је да се баца ново светло на сложenu тему урбане трансформације Сремске Митровице, с посебним акцентом на целину историјског градског језгра које је у културном, историјском и уметничком смислу најслојевитије.

Кључне речи: Сремска Митровица, Сирмијум, градско језгро, урбанизам, културно наслеђе

URBAN TRANSFORMATION OF SREMSKA MITROVICA HISTORICAL CORE

Abstract

The present-day city of Sremska Mitrovica, a conurbation of towns Sremska Mitrovica and Mačvanska Mitrovica, and the suburban neighbourhood of Lačarak, was in the past the ancient city Sirmium, one of the powerful and significant capitals of the Roman Empire. Although it had its roots in a prehistoric settlement, Sirmium was organized according to a plan at the end of the 3rd century AD. Changed for centuries, a typical rural medieval town of Sremska Mitrovica became a city during the 1750s. It has preserved to this day all the features of a lowland city, with architectural and urban elements of the Baroque typical of Vojvodina. In modern times, typical appearance of this Vojvodina city has changed with the constant expansion of its historic cores, which requires permanent cooperation between urban planners and archaeologists. Their role is to find a solution that at the same time guarantees the preservation of cultural heritage and enables the erection of structures necessary for everyday lives of its citizens. As will be pointed out in this paper, this compromise is often not reached. The aim of this paper is to shed new light on the complex topic of the urban transformation of Sremska Mitrovica, with a special emphasis on its historic core, which is the most layered in cultural, historical and artistic terms.

Keywords: Sremska Mitrovica, Sirmium, urban core, urbanism, cultural heritage

Увод

Сремска Митровица је град који се налази у северозападном делу Србије и југозападном делу Војводине. Простире се на алувијалној равни леве обале реке Саве, на просечној надморској висини од 82 m.¹ Остаци античког града Сирмијума², као и војно-граничарски објекти, и данас су заступљени, а места античких тргова и улица одређују места и правце данашњих улица, што доприноси чињеници да је Сремска Митровица, с вишевековном традицијом, добрим делом успела да сачува своје урбане структуре прошлости.³ Позиционираност и функције централне зоне Сремске Митровице претходних епоха утицале су на њену адаптабилност и мултифункционалност, па тако у граду постоји органска повезаност између Трга Ћире Милекића, парка егзерцириште аустроугарске војске и римског форума, потом Трга Светог Стефана и римског светилишта, затим Трга Житна пијаца и римских остатака, као и Житне пијаце и античке занатске четврти и на крају раскрснице улица Краља Петра Првог и Старог шора (у античко време раскрсница *Cardo* и *Decumanus* Сирмијума).⁴ У наставку рада биће речи о урбанистичкој трансформацији Сремске Митровице од 18. века до данас, с посебним акцентом на трансформацији историјског градског језгра, изузимајући при том детаљну архитектонску анализу подигнутих објеката, као и ратне године, кад је град трпео девастацију грађевинског фонда.

Градско језгро од 18. века до Првог светског рата

Морфолошко-урбанистички развој Сремске Митровице може се пратити тек од 18. века.⁵ Од тог периода формирао се савремени центар града, од којег су се радијално шириле улице: Шећер сокак и Краља Петра Првог усмерене ка северу, и Светог Димитрија на истоку.⁶ Улице Светог Димитрија и Краља Петра Првог, као и Стари Шор, имају правац посавског пута и вероватно су имале примарни саобраћајни значај још у античко време. Без обзира на близину реке, Сремска Митровица се није ширила уз Саву него правцем свих радијалних улица.⁷ Пожаревачки мир 1718. године означио је крај двовековне турске владавине на простору Митровице, а у архитектонском смислу, осим кривудавих улица, није остао готово ниједан доказ дугог боравка Турака у граду.⁸ Након њиховог прогона, Срем је подељен на властелинства, при чему је центар митровачког била Митровица.⁹ Оснивањем Петроварадинског граничарског пука 1750. године, са седиштем у Митровици, започиње значајан период изградње, као и развој грађанске архитектуре под утицајем све већег прилива трговаца и занатлија у град. Објављивањем царског регуламентума 1753. године одлучено је да мештани за потребе изградње града експлоатишу доступне античке грађевинске остатке, што је значајно угрозило целовитост Сирмијума. Доступан грађевински материјал послужио је за изградњу путева и обале¹⁰, као и за подизање или адаптацију постојећих грађевина.

Изградња пословних и стамбених зграда изискивала је велика средства и добру организацију, па је из тог разлога основан „фонд за изградњу официрских станова“.¹¹ У другој половини 18. века, од пресудног значаја било је доношење *Патента о насе-*

љавању царице Марије Терезије, чиме је било подстакнуто гушће насељавање и бржи развитак градских насеља Војне границе.¹² Успостављањем слободне војне општине 1765. године, створени су услови за успон града.¹³ У Музеју Срема налази се копија плана Митровице из 1780. године (слика 1), чији се оригинал чува у Ратном архиву у Бечу. Карту су израдили оберлајтнант¹⁴ Вертенпрајс [Wertenpreis], лајтнант¹⁵ Димитријевић [Dimitrievics] и фенрих¹⁶ Волгемут [Wolgemuth], под називом *Plan der Militair Comunitat Mitrovicy des Löbl. Petervardeiner Infanterie Regiments*. У легенди ове карте назначена су 24 објекта.¹⁷ Према том плану, основу града чиниле су данашње улице: Занатлијска, Светог Димитрија, Кузминска и Стари Шор, а јужно од њих, ка Сави, постојале су улице Житна и Светла, а почело је и формирање Улице Светозара Марковића.¹⁸

С почетка 19. века постоје две карте града које се чувају у Музеју Срема. Прву, која није датована, али судећи по уписаним објектима мора да је настала двадесетих година 19. века, израдио је ученик математичке школе Ј. Лукић. У легенди ове карте, чији пун назив гласи, *Plan des Staabsortes Mitrovitz des Löbl K.K. Petervardeiner graenz Regiments № 9*, уписано је 35 војнограничних објеката. Другу, из 1832. године, израдио је кадет Baiscewich.¹⁹ У периоду од 1750. до 1881. године изграђено је или адаптирано за потребе Војне границе 36 објеката различите намене,²⁰ од јавних и приватних до сакралних.²¹ Ипак, Митровица, у урбанистичком смислу, у првој половини 19. века, није битно изменила своју структуру, па се то раздобље може назвати и првим периодом урбанистичке стагнације.²² Званична премеравања Митровице вршена су у другој половини 19. века, када је формиран и *Грађевински одбор*.²³ И поред тога што су у овом периоду за Митровицу израђена чак три плана, подаци о снимању територије града нису забележени због лошег управљања војних власти²⁴ Чак ни добијање статуса слободног краљевског града 1881. године, и успостављање цивилне управе односно магистрата, као и изградња пруге 1883. године, нису значајније допринели развоју града.²⁵

Упоредо с урбанистичким проблемима, јавља се интересовање католичког клера за истраживање античког Сирмијума²⁶, који се у свом пуном обиму налази испод централне зоне Сремске Митровице. Пионири археолози, који су на позив митровачког учитеља и археолога аматера И. Јунга обавили истраживања у периоду од 1882. до 1894. године, били су А. Хитрек, који је ископавао на гробљу Св. Синероса, Ш. Љубић и Ј. Бруншмид, који је археолошки истраживао источне некрополе, и након чијег одласка из Митровице археолошка активност замире.²⁷ Ипак, 1904. године, на Тргу Светог Димитрија 7, током ископавања подрума за кућу предузимача Волера, пронађен је део римске улице и грађевине с портиком, а занимљиво је да је упркос ископавањима, локалитет остао неоштећен.²⁸ Колико су градске власти с краја 19. и почетка 20. века биле неспремне да се озбиљније посвете откривању античког града, показује чињеница да су 1907. године одлучили да се динамитом униште зидови сирмијумског аквадукта на северу града за потребе изградње пута и уређења савске обале.²⁹ Запостављен од стране власти, антички Сирмијум наставља да егзистира испод површине наредних шест деценија. За то време, Митровицу нису заобили токови у српској архитектури који су били под утицајем Западне Европе, па је тако у духу еклектицизма подигнут већи број грађевина, од којих је најградотворнија, и представља истакнути репер центра града – зграда Српског дома,

Слика 1. Карта Митровице из 1780. године (извор: Пушић, Љ. „Урбанистички развој градова у Војводини у XIX и првој половини XX века“, Матица српска, Нови Сад, 1987, 72)

изграђена према пројекту архитекте В. Николића 1895. године.³⁰ После Војне крајине, па до Првог светског рата, град се почиње развијати и од тада датирају многе грађевине по типологији касарне, казонионе, болнице³¹, али и већи број грађанских кућа за чије су подизање махом заслужни трговци и занатлије.³² Митровица почетком 20. века има преко 10 000 становника, а повољан географски положај на граници двеју царевина утицао је на развој индустрије и трговине.³³ Након 1906. године, започиње асфалтирање улица и тргова, али још увек преовладавају макадамски путеви. Пре почетка Првог светског рата, град је имао и уличну расвету.³⁴ Када је 1918. године ослобођена од Хабзбуршке власти, под коју је потпала Пожаревачким миром 1718. године, Митровица постаје саставни део нове југословенске државе и при том добија префикс *Сремска*.³⁵

Урбанистичка стагнација између два рата

Након Првог светског рата Сремска Митровица добија значајну саобраћајну улогу као град на најважнијој развојној осовини тадашње Краљевине СХС, коридору Београд–Загреб. Међутим, без обира на ту чињеницу, у то време у Сремској Митровици није донет ниједан урбанистички план, нити је град имао уређенију основу, па се зато може рећи да је, у урбанистичко развојном смислу, то други период стагнације Сремске Митровице (слика 2).³⁶ У време стварања Краљевине СХС, у Сремској Митровици су постојала три органа власти: Старо градско поглаварство, Народно веће и Српска војна команда, који нису показивали намеру да се баве проблемима изградње града.³⁷

Године 1931, Сремска Митровица је припојена Дунавској бановини, у чијем склопу је остала до почетка Другог светског рата.³⁸ Како је неплански развој градова узео маха, од пресудног значаја за даљи ток урбанизације у Војводини било је одржавање *Првог конгреса војвођанских градова*, у Панчеву 1923. године, и тада се први пут чини напор да се град схвати као уређен систем.³⁹ Један од најважнијих правних докумената о изградњи градова у том периоду јесте *Грађевински закон* из 1931. године, јер доводи до омасовљавања директивних урбанистичких планова.⁴⁰ Други значајан

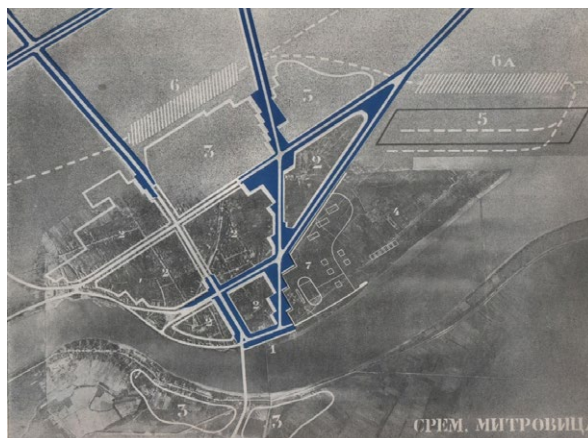

Слика 2. Централна зона Сремске Митровице 1932. године
(извор: Колекција Милоша Јуришића)

документ је био *Правилник о изради регулационих планова*, из 1934. године, који се бавио детаљима на нивоу пројекта регулације.⁴¹ Ипак већих урбанистичких и археолошких подухвата у Сремској Митровици у међуратном периоду није било, а једина урбанистичка документација заснивала се на појединачним објектима.⁴²

Изградња централне зоне Сремске Митровице од краја Другог светског рата до данас: идеје и искуства

Након Другог светског рата, град је доживео нагли развој, изражен кроз процес урбанизације, индустријализације и демографског раста. Улагања у привреду и инфраструктуру, посебно у изградњу насипа поред Саве и мостова, као и изградња нових стамбених делова, довели су до конурбације с Мачванском Митровицом и Лаћарком.⁴³ До тог периода је дефинисано градско језгро састављено од целина које стварају градски тргови: Савски, Житни, Светог Стефана, Светог Димитрија и Светог Тројства, заједно са околним улицама. Централни трг у Сремској Митровици представља спонтано формирану целину, насталу на месту сустицања двеју улица, чиме је добијен изглед неправилне основе са базом троугла. Овај трг је током времена доживео најмање промена.⁴⁴ У оквиру централног градског трга улази и градски парк, уништен у рату, а задатак да га преуреди дат је И. А. Непокочици, архитекти руског порекла. У алејама су нашли место римски споменици и нова фонтана *Слобода*, у облику расцветалих латица каменог цвета. Цео амбијент је требало да подсећа на стари антички град Сирмијум.⁴⁵ Током 20. века, Сремска Митровица, у односу на остале војвођанске градове, постаје град с најнеразвијенијим урбаним обележјима, а за највећи број становника пољопривреда остаје примарна делатност.⁴⁶ Једно од првих послератних урбанистичких решења за реконструкцију Сремске Митровице предложио је 1948. године М. Пантовић.⁴⁷ Нажалост, тај план није сачуван, па се о његовим пропозицијама може само нагађати. Нови директивни план Пантовић је израдио 1953. године у Урбанистичком заводу НР Србије.⁴⁸

Слика 3. План Сремске Митровице 1953. године, М. Пантовић (извор: Пантовић, М. Сремска Митровица, у: Митровић, М. „Градови и насеља у Србији“, Урбанистички завод Народне Републике Србије, Београд, 1953, 189)

Тај план, ипак, никад није изведен због нереалних и радикалних циљева (слика 3).⁴⁹ Од великог значаја за очување идентитета града била су археолошка истраживања започета 1957. године на иницијативу Музеја Срема, при чему су археолози радили на 37 локалитета. Исте године је откривена империјална палата, која је постала археолошки локалитет 1/а.⁵⁰ Нексус Сирмијума и Сремске Митровице од те године изазива интересовање стручне и друштвене јавности, односно јавља се проблем како доћи до решења за обједињавање ових двају супротних ентитета, при чему је основна потешкоћа била неопходност подизања нових грађевина као препрека за наставак научноистраживачког рада у откривању граница Сирмијума. Било је потребно је омогућити несметан рад урбанистима за изградњу савременог и за становништво функционалног града, а да истовремено истраживање археолога и конзерватора не буде онемогућено. Долази до сукоба интереса урбаниста, који су желели да на неистраженим темељима античког града подигну петоспратницу, и археолога и конзерватора који су желели да заврше истраживања.⁵¹ Поред тога, велики део локалитета и археолошких сонди је након истраживања закопан ради изградње модерних грађевина, као што су Хотел „Сирмијум“, Зграда општине, Робна кућа „Стотекс“ и стамбени блокови, док је тек неколицина локалитета у централној зони остала под ведрим небом.⁵² Сукоб интереса је прекинут 1959. године, кад је одржано *Саветовање поводом даље судбине Сирмијума*, у организацији Савета за културу Војводине. У периоду од 1957. до 1964. године прикупљен је значајан материјал који је омогућио да се савремени урбанистички потези с лакоћом одређују без негативних последица по заинтересоване стране.⁵³ Од тада генерације урбаниста усмеравају токове изградње и урбанистички развој града, под руководством еминентних појединаца као што су: А. Мирковић, Ђ. Ристић, М. Медан, С. Прокон, С. Николић, Д. Јанаћ, З. Бабић Ћосић, Л. Богићевевић и данас М. Вашут.⁵⁴ Њихов задатак је свих ових година био да, кроз сарадњу са Заводом за заштиту

споменика, раде на стварању града који прати све веће потребе становништва које, пре свега, подразумевају функционалну изградњу, а при том теже да очувају историјске структуре које чине идентитет и културно наслеђе града. Међутим, на путу ове сарадње често се налазе глобалистички настројени инвеститори, који углавном не поштују законске оквире у изградњи. Од 1961. године, Завод за заштиту споменика културе брине о следећим споменицима: Царска палата, сирмијумска житница и римско купатило, антички локалитет на Житном тргу адаптиран за посетиоце и разне манифестације, затим архитектонска целина на Житном тргу која потиче из 19. века, Спомен-гробље, у виду измаштане некрополе коју је 1959. године подигао архитекта Б. Богдановић⁵⁵, затим војнограничарске грађевине из 18. века и барокни трг.⁵⁶

Како је дивља градња у Сремској Митровици узимала маха, Скупштина општине 1965. године доноси одлуку којом поверава Заводу за урбанизам и комуналну изградњу, израду урбанистичког програма и генералног плана за подручје Сремске Митровице, Лаћарка и Мачванске Митровице. Програм регионалног урбанистичког плана садржи документацију о општем и економско-друштвеном развоју насеља, урбанистичко-техничку документацију, и смернице за просторни развој насеља за период од 20 година.⁵⁷ Према тим смерницама, Завод за урбанизам и комуналну изградњу 1967. и 1968. године израдио је план, у којем се изградња града заснивала на савременим урбанистичким принципима, с поштовањем остатака прошлости и специфичности старог дела града.⁵⁸ Од 1968. почињу и значајна истраживања Сирмијума, а од 1973. до 1977. године трају југословенско-француска ископавања на терену царских житница.⁵⁹ Сремска Митровица је 1982. године добила следећи регулациони план.⁶⁰ Суштина плана била је подела целокупног планираног грађевинског подручја на типичне градске целине, према којима су дата правила уређења и грађења, и при чему се први пут истиче потреба за озакоњењем бесправне градње.⁶¹ Како је реч о граду са слојевитим урбанистичким наслеђем, значајна одлука је донета 1990. године, када је решено да се шира приградска територија Сремске и Мачванске Митровице прогласи за непокретно културно добро од изузетног значаја.⁶² У духу подизања стандарда и културног значаја града, урбанисти су се ослонили и на туризам, па је тако у Сремској Митровици од 2001. до 2004. године уз помоћ града Невера из Француске изведен пројекат обележавања знаменитости туристичком рутом *Плава линија*, по угледу на исти такав реализован пројекат у Неверу.⁶³ Међутим, тај план је пао у заборав. Туристичка понуда града је обогаћена 2006. године изградњом заштитне конструкције над Царском палатом, која покрива шест двора на с мозаицима и хипокаустима, а укључује и визиторски центар. Тако припремљен локалитет учествује у значајним међународним пројектима који за циљ имају размену искуства у области заштите културних добара, а то су: *Сирмијум, град царева и царски град, Тек-кул-тур* и *Archest*.⁶⁴ Током 2012. године извршена су заштитна археолошка ископавања у Улици краља Петра Првог 82, а током 2014. године вршена су археолошка истраживања мањег обима, при чему је на локалитету документовано постојање трасе античког аквадукта. Ипак, након завршетка истраживања једини откривени водоторањ Сирмијума уклоњен је ради изградње подземне гараже,⁶⁵ што је још једном показало колико је штетан утицај неупућених инвеститора, којима је профит на првом месту.

Слика 4. Житни трг, Сремска Митровица, 2021. (извор: Колекција Марија Покрајац)

Према *Генералном урбанистичком плану* из 2014. године, дефинисан је централни део насеља Сремске Митровице, који се простире између железничке пруге на северу, реке Саве на југу, односно улица Подрињске и 16. дивизије на западу и улица Петра Прерадовића, Кузминске, Прве јалијске и Саве Согића на истоку.⁶⁶ Планом су такође дефинисане три урбанистичке зоне централних садржаја: зона ужег градског центра, зона ширег градског центра и зона секундарног градског центра. За град највреднија, зона ужег градског центра обухвата подручје ограничено реком Савом и улицама Стари шор и Арсенија Чарнојевића на северу, а Водне и Змај Јовине на истоку. Тај део града представља мултифункционалну целину, а пре свега простор изузетних културних, историјских и урбаних вредности.⁶⁷ Према речима директора Јавног предузећа за послове урбанизма у Сремској Митровици и директора Завода за заштиту споменика, сарадња урбаниста и Завода за заштиту споменика културе, приликом усаглашавања урбанистичких планова, никад није била срж проблема, кад је реч о урбанистичким подухватима у Сремској Митровици. Највећи проблем представља реализација, односно *Закон о озакоњењу*, који дозвољава инвеститорима да озаконове грађевине након изградње, при чему се често дешава, на пример, да не поштују прописану спратност у одређеним деловима града. Услове изградње поставља Завод за заштиту споменика, док су урбанисти ти који одређују меру у изградњи или адаптацији. Ипак, да би у будућности могло функционално да се одговори на потребе становништва у изградњи, а да се поштује и културно наслеђе прошлих епоха, потребна је већа свест грађана и већи економски стандард.

Закључак

Савремена Сремска Митровица има све одлике војвођанских равничарских градова, с претежно очуваном архитектуром из 19. века. Њена специфичност се огледа у томе што се антички остаци претходног града налазе испод површине градског језгра, које, да би опстало, мора да задовољи потребе својих становника, што подразумева перманентну изградњу, за разлику од других античких локалитета у Србији попут Виминацијума или Гамзиграда, који се налазе на периферији. Чињеница је да

антички Сирмијум, или бар остаци који су нам данас видљиви, није одолео зубу времена и разарањима, и да антички идентитет града не може да се осети у тој мери као на пример у Риму, Тимгаду, Ефесу или Помпеји, где су захваљујући људском фактору или силама природе одређене структуре у потпуности сачуване. Проблем се усложњава слојевитом историјском наслеђа које захтева заштиту, почев од праисторије до архитектонског наслеђа 19. века, а како време буде одмицало, тај проблем ће бити све присутнији. Инсистирање археолога да присуствују приликом изградње модерних структура није довољно, пре свега јер су инвеститори углавном нестрпљиви да што пре заврше изградњу, што не даје довољно времена за истраживање, па тако многи локалитети остају неоткривени или буду уништени. Иако у погледу повезивања становника и посетилаца града с античким наслеђем Сремска Митровица нуди могућност увида у очуване предмете с локалитета који се чувају у Музеју Срема, као део сталне поставке, као и посету Царској палати, која се налази у затвореном комплексу, или ископинама на Житном тргу – финансијски фактор утиче на недостатак свеобухватније презентације културне баштине. Позитиван пример, који би Сремска Митровица требало да следи, јесте Будимпешта, која је у историјском смислу имала врло сличан развојни ток. Тако данас у Будимпешти коегзистирају остаци римског града Аквинкума под окриљем археолошког музеја, архитектонско наслеђе 18, 19. и 20. века, при чему постоји тек неколицина вишеспратница јер се води рачуна о очувању градског пејзажа. Такође, пројекат *Плава линија*, који је данас потпуно запуштен, у граду попут Хановера опстаје готово тридесет година. Буђењем свести становништва Сремске Митровице о значају њиховог града, кроз интегрални приступ заштити и планирању, као и означавању локалитета који су због модерне изградње затрпани, град има шансу да ступи под окриље Унеска као значајан део светске културне баштине.

Напомене

- 1 Секулић, М., Ђерчан, Б. Од античке панонске престонице до модерног града – трансформације урбане морфологије Сремске Митровице, *Култура полиса*, 2019, бр. 39, 429–440.
- 2 Сирмијум се у старим изворима први пут помиње 6. г. н. е., кад је у нашим данашњим крајевима букнуо устанак Илира који су Римљани успели да угуше тек након 10 година. У време кад су Римом владали цареви из Флавијеве династије (Веспазијан, Тит и Домицијан), Сирмијум је постао колонија (*colonia Flavia Sirmiensium*). У средњем веку, након много ратовања, град остаје у рушевинама. (Више о античком Сирмијуму у: Вулић, Н. Sirmium : данашња Сремска Митровица, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 1929, бр. 2, 153–164; Секулић, М., Ђерчан, Б., *нав. дело*, 429–440; Јеремић, М. *Sirmium : grad na vodi : razvoj urbanizma i arhitekture od I do VI veka*, Археолошки институт Београд, Београд, 2016)
- 3 Вукајловић, М. *Грађанске куће Сремске Митровице*, Историјски архив Срема, Сремска Митровица, 2019, 9.
- 4 Шкорић, А., Митровић-Лазаревић, С. Урбане функције Сремске Митровице кроз време, у: *25. Међународни салон урбанизма*, Удружење урбаниста Србије, Сремска Митровица, 2016, 09.02.
- 5 Неки аутори наводе да се урбано језгро данашње Сремске Митровице формира између 16. и 19. века на остацима римског Сирмијума, средњовековног манастира Светог Димитрија и града око њега, као и турске касаве коју ондашњи путописци називају *Шехер Митровице* (Nikolić, dr M. *Klasteri i mreže muzeja u Srbiji* : Vojvodina, Departman za arhitekturu i urbanizam Fakulteta tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2013, 138; Јеремић, *нав. дело*, 18).

- 6 Секулић и Ђерчан, *нав. дело*.
- 7 Иако су многи наши градови своју позицију лоцирали уз речни ток, мали број њих је успео складно да интегрише обале реке у своју структуру. Нажалост, још је мањи број оних код којих је градски трг лоциран уз реку. (Ђокић, V. *Urbana tipologija: gradski trg у Србији*, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, 381)
- 8 Василић, Б. *Споменици архитектуре у Сремској Митровици и околини*, Градски музеј, Сремска Митровица, 1952, 11.
- 9 Прица, Г., Василић, Б. Архитектура у XVIII и XIX веку, у: *Сремска Митровица – у част двадесетпето-годишњице ослобођења града*, Скупштина општине : Музеј Срема, Сремска Митровица, 1969, 147.
- 10 Јеремић, *нав. дело*, 40.
- 11 Прица и Василић, *исто*.
- 12 Вукајловић, *нав. дело*, 15.
- 13 Секулић и Ђерчан, *нав. дело*.
- 14 Старији поручник.
- 15 Поручник.
- 16 Официр.
- 17 Реч је о стану пуковника, потпуковника, становима првог и другог мајора, канцеларијама регименте, становима контролора, цариника, војног хирурга, свилара, солара, житном магацину, немачкој школи, православној и католичкој цркви и приватним зградама (Прица и Василић, *исто*).
- 18 Секулић и Ђерчан, *нав. дело*.
- 19 Прица и Василић, *исто*.
- 20 Секулић и Ђерчан, *нав. дело*.
- 21 Православна Црква Св. Стефана изграђена је 1794. године, а католичка Црква Св. Димитрија 1827. године, адаптирано је Седиште бригаде за потребе Општинског суда 1881. године, а зграда Петроварадинске имовне општине изграђена је 1877. године (Прица и Василић, *нав. дело*, 155).
- 22 Dragičević, V. *Odnosi i transformacije fizičkih struktura vojvođanskih naselja у urbanističkim planovima posle 2000. године*, докторска дисертација, Факултет техничких наука у Новом Саду, Нови Сад, 2014, 86.
- 23 Градско заступништво у Сремској Митровици делило се на неколико одбора. Грађевински одбор се бринуо о давању грађевинских дозвола за јавну расвету, канализацију, архитектонично украсних делова код јавних и приватних зграда, о одређивању делова града где је дозвољено градити под олакшаним условима итд. (Пушић, Љ. *Урбанистички развој градова у Војводини у XIX и првој половини XX века*, Матица српска, Нови Сад, 1987, 34)
- 24 *Исто*, 29.
- 25 Dragičević, *нав. дело*, 89.
- 26 Сирмијум је био место страдања и поборника Христовог учења (Јеремић, *нав. дело*, 28; Шлехар, О. Сирмијумски мученици и креирање идентитета хришћанског града, *Зборник Народног музеја*, 2014, бр. XXI / 2, 25–52).
- 27 *Исто*, 14.
- 28 Што је потврђено 1964. године, кад је на том месту грађена зграда „Електровојводине“ (Јеремић, *исто*, 69).
- 29 *Исто*, 30.
- 30 Више о згради Српског дома у: Прица, Г., Василић, Б. Архитектура у XVIII и XIX веку, у: *Сремска Митровица – у част двадесетпето-годишњице ослобођења града*, Скупштина општине : Музеј Срема, Сремска Митровица, 1969; Шкорић, А. Реконструкција фасаде Српског дома у Сремској Митровици, *Наслеђе*, 2013, бр. IV, 171–185; Станчић, Д. *Архитект Владимир Николић*, Општински завод за заштиту споменика културе, Нови Сад, 1999, 70; Кадијевић, А. *Естетика архитектуре академизма (XIX–XX век)*, Грађевинска књига, Београд, 310.

-
- 31 Пантовић, М. Сремска Митровица у: Митровић, М. *Градови и насеља у Србији*, Београд, Урбанистички завод Народне Републике Србије, Београд, 1953, 187.
- 32 Више о грађанским кућама Сремске Митровице у: Вукајловић, М. *Грађанске куће Сремске Митровице*, Историјски архив Срема, Сремска Митровица, 2019.
- 33 Сремска Митровица је развила све фазе у обради дрвета од транспорта, грађара, пилана до фабрика и погона за хемијску прераду дрвета и финалну производњу, што је привукло инвеститоре, богате трговце и индустријалце (Вукајловић, М. *Грађанске куће Сремске Митровице*, Историјски архив Срема, Сремска Митровица, 2019, 72).
- 34 Секулић, М., Ђерчан, Б. Од античке панонске престонице до модерног града – трансформације урбане морфологије Сремске Митровице, *Култура полиса*, 2019, бр. 39, 429–440.
- 35 Пушић, *нав. дело*, 36.
- 36 *Исто*, 127.
- 37 *Исто*, 36.
- 38 *Исто*, 37.
- 39 Више о томе у: Пушић, *нав. дело*, 39.
- 40 *Службене новине*, 1931, 16. јун.
- 41 *Технички лист*, 1934, 31. 8.
- 42 Пушић, *нав. дело*, 42.
- 43 Секулић и Ђерчан, *нав. дело*.
- 44 Пушић, *нав. дело*, 175.
- 45 Фонтана је свечано отворена 1. маја 1946. године (Дрезгић, О. Архитекта Ирина Непокојчица, *Сунчани сат*, 2006, бр. 14, 55–62; Нинковић, Н., Васин, Г. *Руска емиграција и њихови потомци у Срему и Сремској Митровици*, Историјски архив Срем, Сремска Митровица, 2018).
- 46 Пушић, *нав. дело*, 146.
- 47 Маневић, З. *Пантовић – Велика награда архитектуре*, Савез архитеката Србије, Београд, 1986, 19.
- 48 Основни приступ своди се на коришћење већ познатих принципа: град се задржава у постојећим границама; уместо ширења на нове терене, инсистира се на реконструкцији којом треба да се оствари густина насељености на 60 становника по хектару. Узето је у обзир да мрежа главних магистрала треба да омогући бржи и несметан саобраћај у циљу да обједини поједине ансамбле града. Ове магистрале пролазе кроз зеленило, а у исто време овим зеленилом површина града је подељена на више сектора. У тај систем паркова укључен је и главни парк. За њега се предвиђа да буде продужен до реке Саве, где је планиран општи градски центар у виду трга с јавним објектима: позориште, библиотека, зграда градског народног одбора и среског народног одбора. Овај трг би се користио и за народне скупове. Оваквим ситуирањем зелених површина, град је подељен на више стамбених зона, а свака стамбена зона има свој рејонски центар (Пушић, *нав. дело*, 160; Пантовић, М. Сремска Митровица, у: Митровић, М. *Градови и насеља у Србији*, Београд, Урбанистички завод Народне Републике Србије, Београд, 1953, 190).
- 49 Миланковић, Т. Сремска Митровица у социјалистичкој Југославији, у: *Сремска Митровица – у част двадесетпетогодишњице ослобођења града*, Скупштина општине : Музеј Срема, Сремска Митровица, 1969, 219.
- 50 Јеремић, *нав. дело*, 14.
- 51 Милошевић, М. *Arheološko-urbanistički problem Sremske Mitrovice*, *Arhitektura urbanizam*, 1965, бр. 31, Београд, 8–9.
- 52 Јеремић, *нав. дело*, 30.
- 53 *Исто*.
- 54 Вашут, М. Поздравна реч, у: *25. Међународни салон урбанизма*, Удружење урбаниста Србије, Сремска Митровица 2016.
-

- 55 Више о томе у: Вуковић, В. Архитектура сећања – Меморијали Богдана Богдановића, у: Фолић, Љ, *Архитектура храма* : пројектовање духовних објеката, Београд : Епархијска радионица за уметничко пројектовање и обликовање ; Цетиње : Светигора ; Косовска Митровица : Факултет техничких наука, Београд, 2013, 391–421.
- 56 *Исто*, 239.
- 57 У овом раздобљу изграђен је низ административно-управних и других објеката: зграда Скупштине општине, зграде друштвено-политичких организација, Окружног привредног и Општинског суда, Осигуравајућег завода, Комуналног завода за социјално осигурање, Службе друштвеног књиговодства, ПТТ предузећа, Пољопривредно-индустријски комбинат (Миланковић, *нав. дело*, 233).
- 58 *Исто*, 232–233.
- 59 Јеремић, *нав. дело*, 33.
- 60 Антонић, Б. *Становање у функцији покретања урбаног развоја деградираних градова: случај градова у Војводини*, докторска дисертација, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2018, 285.
- 61 *Исто*, 289.
- 62 Јеремић, *нав. дело*, 31; Сирмијум, у: Милић, М. (ур), *Споменичко наслеђе Србије* : непокретна културна добра од изузетног и великог значаја, Београд, 1998, 36.
- 63 За овај међународни пројекат помоћи град Невер је 2006. године добио престижну награду *Territoria* Сената Француске (Митровић Лазаревић, С., Абазовић, А. Плава линија : заборављена прича, у: *25. Међународни салон урбанизма*, Удружење урбаниста Србије, Сремска Митровица 2016, 09.01).
- 64 Vasić Petrović, E., Momčilović Petronijević, A. Shelters for Archaeological Sites in Serbia : A Research Aiming to Develop Guidelines for Future Design and Construction, In: *Facta Universitas Architecture and Civil Engineering*, 2015, Vol. 13, No 2, 114.
- 65 Лучић, Б. Каstelум акве Сирмијума, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине*, 2018, бр. XXXI, Нови Сад, 15.
- 66 *Генерални урбанистички план града Сремска Митровица*, нацрт плана, ЈП, Нови Сад, 2014, 20.
- 67 *Исто*, 22.